

I. Dünya Savaşı Dönemlerinde Anglikan Kilisesi ve Osmanlı'daki Misyonerlik Faaliyetleri

İsmail Taşpınar

Prof.Dr., M.Ü. İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Özet

Bu çalışmada; İngiliz Krallığı'nın resmi kilisesi olan Anglikan Kilisesi'nin misyonerlik teşkilatı ele alınmıştır. Daha sonra, yukarıda genel hatlarıyla işaret edilen Osmanlı topraklarında Anglikan Kilisesi'nin nasıl geliştiği üzerinde durulmuştur. Üçüncü Kısım'da ise, Anglikan Kilisesi'nin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine değinilmiştir. Sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anglikan Kilisesi, Osmanlı Devleti, İngiliz Misyonerleri, Osmanlı, Hıristiyanlık

-Büyük Britanya Krallığı'nın ve dolayısıyla ülkelerinin siyasi çıkarlarının gerçekleşmesi için faaliyet gösteren İngiliz misyonerlerinin bağlı olduğu Anglikan Kilisesi'nin Osmanlı topraklarına ilgisi, Fransa'nın 1798'de Mısır'ı işgal etmesiyle başlar. Hindistan topraklarını uzun yıllardır sömüren İngilizler, Mısır'ın Fransızlar tarafından işgal edilmesini kendi sömürgelelerine giden yolun tehlikeye girdiği yönünde algılamakta gecikmemişlerdir. Bu nedenle İngilizler, Osmanlı toprakları içerisinde yer alan bu bölgelerde daha etkin bir varlık gösterme zarureti olduğuna karar verirler. Bu bölgelerde rahat hareket edebilmek için, Fransa'ya karşı Osmanlı ile ittifak yapmak İngilizler için önemli bir diplomatik adım olacaktır. Böylece, bölgenin Avrupa ile ticaretinde hakimiyeti ele geçirmeyi başarırlar.

Bu çalışmada; öncelikle İngiliz Krallığı'nın resmi kilisesi olan Anglikan Kilisesi'nin misyonerlik teşkilatı ele alınacaktır. Daha sonra, yukarıda genel hatlarıyla işaret edilen Osmanlı topraklarında Anglikan Kilisesi'nin nasıl geliştiği üzerinde durulacak. Üçüncü Kısım'da ise, Anglikan Kilisesi'nin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine değinilecektir. Sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Ancak, bu topraklarda daha etkin olabilmek için sadece diplomatik ilişki yetmemektedir. Bunun için, daha önceleri nasıl Fransa Katoliklerin, Ruslar Ortodoksların hamiliğini üstlenmişlerse, İngilizlerin de hamiliğini üstlenebilecekleri bir topluluk bulmaları gerekmektedir. Öncelikle, Osmanlı'da yaşayan Yahudileri hedef almışlardır. Bu çerçevede, İngiliz devletinin siyasî çıkarlarının korunmasını asıl gaye edinen Anglikan Kilisesi, misyonerlik faaliyetlerini öncelikle Kutsal Topraklar'da yaşayan Yahudi cemaatine yönelmiştir. Yahudilerin Protestanlaştırılması faaliyetleri uzun yıllar sürse de istenilen başarı elde edilememiştir. Daha sonra, taktik değişikliğine gidilmiş ve Ruslarla olan çatışmalardan da istifadeyle Osmanlı'da yaşayan Ortodoksların Protestanlaştırılması faaliyetlerine girilmiştir. Bu çalışmalar ise, nispeten başarılı olmuştur.¹

Bu çalışmada; öncelikle İngiliz Krallığı'nın resmi kilisesi olan Anglikan Kilisesi'nin misyonerlik teşkilatı ele alınacaktır. Daha sonra, yukarıda genel hatlarıyla işaret edilen Osmanlı topraklarında Anglikan Kilisesi'nin nasıl geliştiği üzerinde durulacak. Üçüncü Kısım'da ise, Anglikan Kilisesi'nin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine değinilecektir. Sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

I. İngiliz Misyoner Teşkilatları

Misyonerlik faaliyeti; ilk Havariler döneminden başlayıp günümüze kadar olan süreçte, esas olarak İncil'i öğretmek Hıristiyan olmayanları Hıristiyanlaştırmak veya Hıristiyanlığın belirli bir mezhebinden olmayanları o mezhebe döndürmek olarak tarif edilmektedir. Misyonerlik, Hıristiyanlığın ortaya çıkışından itibaren belirli aralıklarla ve dalga dalga dünyaya yayılmıştır. Bu dalgalardan en sonuncusu ve en büyüğü, 18. Yüzyılın sonu ile 19. Yüzyılın başından itibaren gelişip 20. Yüzyılın başında doruk noktasına ulaşan "çağdaş misyonlar" dönemidir. Nitekim 19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın ilk çeyreği misyonerliğin altın çağı olmuştur. Çünkü bu çağ aynı zamanda kapitalizmin emperyalizme dönüştüğü çağdır. Hemen belirtmek gerekir ki "çağdaş misyonlar" döneminin en aktif misyonerleri, başını İngilizlerin çektiği Protestan misyonerleridir.²

Erol Güngör'ün de belirttiği üzere, dünyadaki misyoner teşkilatlarının en eski ve en kuvvetli olanları, İngilizler tarafından kurulanlardır. İngiltere'de Cumhuriyetin ilan edildiği yıl olan 1646'da, Londra'da Parlamento tarafından Hıristiyanlığın neşri için bir misyoner örgütü teşkil edilmiş ve bu örgüt 1698, 1792 ve 1805 tarihlerindeki artan faaliyetleriyle örgütlenmesini artırmıştır. Merkezi Londra'da bulunan yal-

1. Ş. Tufan Buzpınar, 'Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)', İslâm Araştırmaları Dergisi, sayı: 10, İstanbul 2003, s. 107-109.

2. Erkan Cevizliler, 'XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletindeki İngiliz Okulları Üzerine Bir İnceleme', *Tarihin Peşinde*, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, yıl: 2014, sayı: 12, s. 121.

nız İngilizlerin “Hıristiyanlığın Bütün Dünyaya Neşri” cemiyetleri 19. yüzyılda 7000 şube açmış, 28 milyon din kitabı bastırmış ve dağıtmıştır. Bu kitaplar bütün dünya dillerine tercüme edilerek çoğu ücretsiz olarak dağıtılmıştır.³

19. yüzyılın sonlarına doğru, 1896 yılı itibarıyla dünyadaki Protestan misyoner örgütleri sayısının 150 civarına ulaşması ve toplam 11574 misyonerin faaliyetleriyle senelik 15 milyon dolara yakın para harcanması, Osmanlı’daki özellikle Anglikan Kilisesi’nin de dahil olduğu Protestan kiliselerinin ne kadar faal olduklarını ortaya koymaktadır.⁴

Anglikan Kilisesi’nin teşkilatlanmasının en hızlı olduğu dönem, 19. Yüzyıldır. Ecclesia Anglikana olarak da bilinen ve İngiliz Kilisesi anlamına gelen Anglikan Kilisesi, İngiltere’nin millî kilisesidir ve kilisenin başı da Kraliçe’dir. Anglikan Kilisesi ve ona bağlı olarak faaliyet gösteren misyonerlik teşkilatlarının temel hedefi, İngiltere’nin dünya üzerindeki etkinliğini artırmak ve çıkarlarına hizmet etmektir. Anglikan Kilisesi’nin dünya çapında faaliyet gösteren misyonerlik teşkilatları bu görevlerini ihtisas alanlarına göre kurulan çeşitli kurumlar aracılığıyla gerçekleştirirler. Bu teşkilatların en önemlileri şunlardır: 1. Hıristiyan Bilgisini İlerletme Teşkilatı (SPCK, 1698), Anglikan Kilisesi’nin eğitim kurumları, burslar, ilahiyat eğitimleri, kitabevleri ve matbaalar (Hindistan’da ilk matbaayı bu kurum kurmuştur) vasıtasıyla yayılmasını üstlenmiştir; Roma Katolik Kilisesi’ne bağlı Propaganda Fidei’ye benzer şekilde faaliyet göstermektedir. 2. Birleşik İncil’i Yayma Teşkilatı (USPG, 1701), 1795’te William Carey başkanlığında denizaşırı ülkelerde ve Osmanlı’nın da dahil olduğu İngiltere’nin etkin olduğu ülkelerde faaliyet göstermiş, Osmanlı’da özellikle I. Dünya Savaşı dönemlerinde çok faal olan American Board of Commissioners for Foreign Missions’un (ABCFM) kurulmasını sağlamıştır. Bu teşkilat, aynı zamanda Anglikan Kilisesi’nin Orta Doğu siyasetiyle de yakından ilgilenmiş, Kutsal Topraklar’da İsrail ile Filistin arasında kalıcı barışın sağlanması gibi konularda Birleşmiş Milletler ve İngiltere’de kamuoyu oluşturulması çalışmalarına aktif katılmıştır. İngilizlerin çıkarları gereği başka Protestan kiliselerinden Metodist kilise ile işbirliği yaparak misyoner yetiştiren College of Ascension (UCA) adlı okullar açarak diyalog araştırmaları ve misyoloji bursları vermektedir. 3. Kilise Misyonerleri Teşkilatı (CMS, 1799), teşkilatlar içerisinde Osmanlı topraklarında en çok faaliyet yapanlardan birisidir. Bu teşkilata bağlı olarak çalışan ve Abdül Mesih adını kullanarak faaliyette bulunan Henry Martin, 1806’da Hindistan’a yerleşmiş ve İncil’in Urduca tercümesini yaptırmıştır. 1837’de ise, Osmanlı topraklarına gelmiş ve Anadolu’da misyonerlik yaparken Tokat’ta

Anglikan Kilisesi’nin teşkilatlanmasının en hızlı olduğu dönem, 19. Yüzyıldır. Ecclesia Anglikana olarak da bilinen ve İngiliz Kilisesi anlamına gelen Anglikan Kilisesi, İngiltere’nin millî kilisesidir ve kilisenin başı da Kraliçe’dir.

3. Erol Güngör, *Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul 2012, s. 20.

4. Uygur Kocabaşoğlu, *Doğu Sorunu Çevresinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri*, Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu’ndan Ayrı Basım, Ankara 1992, s. 67.

19. yüzyılda Ame-
rika ve Avrupa'da
ortaya çıkan
dünya çapındaki
Hıristiyan misyo-
ner gruplar, halkı
Protestanlaştır-
mak için Osmanlı
topraklarına
özellikle de Orta
Doğu'ya gitmiş-
lerdir.

ölmüştür. Robert Bruce ise, 1815'te Malta adasında kurduğu matbaada bastırıldığı kitapları Osmanlı topraklarına taşımış ve burada faaliyetlerde bulunmuştur. Özellikle yerel kiliselerle irtibat kurmak ve onların lojistik ihtiyaçlarını karşılama faaliyetlerinde bulunmuştur. 4. Yahudi Halkı Arasında Kilise Hizmeti Teşkilatı (CMJ, 1809), Filistin topraklarında Yahudiler arasında faaliyetlerde bulunmuş ve oraya hastaneler kurarak yerleşmiştir. Günümüzde İngiltere'nin İsrail ile ilişkilerinde etkin rol alan bir teşkilat olan CMJ, Filistin topraklarına gelen turistler, hacılar, Yahudiler ve Müslümanlar arasında faaliyette bulunmaktadır. Özellikle Shoresh Tur adı altında kutsal topraklarda turistik gezi yaptırmak suretiyle CMJ'nin misyonerlik faaliyetlerine yardımcı olmaktadır. 5. Kilise Pastoral Yardımlaşma Teşkilatı (CPAS, 1836), özellikle gençlerin misyon teşkilatına kazandırılması faaliyetlerini yapmaktadır. 6. Kilise Ordusu (Church Army, 1882), faaliyet alanı olarak öncelikle Birleşik Krallık'ta yaşayan Hıristiyanlardır. Bu teşkilatın başkanı da İngiltere Kraliçesi'dir. Özel olarak yapılan sınavlarla seçilen mensupları, Carlile College of Evangelism'de misyonerlik, Leeds Üniversitesi'nde ise lisans ve yüksek lisans eğitimi alırlar. Burada yetişen elemanlar 90'dan fazla ülkede görev yaparlar ve hepsi de bilgisayar ve internet kullanımında özel yetiştirilirler. 7. Kıtalararası Kilise Teşkilatı (ICS, 1823), özellikle Kuzey Afrika ülkelerinde ve Kıbrıs'ta faaliyet göstermekte ve söz konusu ülkelerde kilise kurma faaliyetlerini yürütmektedir. 8. Güney Amerika Misyon Teşkilatı (SAMS, 1844), daha çok okullar ve sağlık kuruluşları vasıtasıyla kiliseler kurmakla birlikte özellikle finansal olarak çok güçlü bir teşkilat olarak bilinmektedir. 9. Gemiciler İçin Misyon Teşkilatı (MtS, 1856), denizciler arasında ve 119 kıyı kentinde faaliyet gösteren teşkilat Uluslararası Hıristiyan Denizcilik Derneği'nin üyesidir ve bu resmi statü sayesinde hükümetler arası seviyede etkinliğe sahiptir. 10. Anneler Birliği (MU, 1876), teşkilatın başı İngiltere Kraliçesi ve Canterbury Başpiskoposu'dur. Teşkilat, Kraliçe'nin himayesinde evlilik, boşanma, kürtaj ve din eğitimi gibi konularda hem İngiltere'de ve hem de diğer ülkelerde faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu çerçevede Ortadoğu'da özellikle de Irak'ta, Bağdat'taki St. George Kilisesi'ndeki faaliyetleri dahil 15 yıldan fazla faaliyette bulunmuştur. Teşkilat, Birleşmiş Milletler nezdinde özel danışmanlık statüsüne sahiptir. 11. Ortak Misyon (Croslinks, 1922), bu teşkilatı diğer teşkilatlardan ayıran en önemli özelliği Hıristiyanlığı yaymak için tüm kiliseler ile ortaklaşa faaliyetler yürütmesidir. Bu maksatla İngiliz devletinin çıkarları çerçevesinde Ortodoks Kilisesi, Etyopya Kilisesi, Hindistan, Kenya ve diğer ülkelerdeki Kiliseler ile ortak faaliyetler yapmaktadır. Ayrıca, İngiltere'ye göç eden kişiler üzerinde yoğun faaliyetler yapmaktadır.⁵

II. Osmanlı'da İngiliz Misyonerleri

19. yüzyılda Amerika ve Avrupa'da ortaya çıkan dünya çapındaki Hıristiyan misyoner gruplar, halkı Protestanlaştırmak için Osmanlı topraklarına özellikle de Orta Doğu'ya gitmişlerdir. Farklı Protestan mezheplerini temsil eden Amerikan ve İngiliz Anglikan misyon grupları, bölgedeki faaliyetlerinde birbirlerine destek olmaktaydılar.

Bu misyoner gruplar, Batı Anadolu'da İzmir'de faaliyetlerine başlamışlar, daha sonra Kudüs, Beyrut ve İskenderiye'yi kendilerine merkez edinmişlerdir. Başlangıçta Kafkaslar'dan Ege Adaları'na kadar bütün Türkiye'yi gezerler. Ancak, Anadolu'da yaptıkları bu gezilerin sonucunda, Anadolu'daki Müslüman halkın Hıristiyanlaştırılmasının başarılı olamayacağı kanaatine varmışlardır⁶. Bu nedenle faaliyetlerinin yönünü Osmanlı topraklarındaki Hıristiyanlara çevirmişlerdir. Ancak, bu faaliyetleri yerli Hıristiyanları rahatsız etmeye başlamış ve dönemin Osmanlı sultanı II. Mahmut tarafından iç karışıklıklara sebebiyet verdikleri için ülkeyi terk etmeleri istenmiştir. 1828'deki bu fermanla birlikte İngiliz misyonerleri ülkeyi terk etmişlerdir. Ancak, bir süre sonra aşağıda detaylı olarak açıklanacak gelişmeler nedeniyle tekrar Osmanlı topraklarına dönmüşler ve faaliyetlerine tekrar başlamışlardır. İstanbul'dan sonra 1834'te İzmir'de, 1835'te Trabzon'da ve Bursa'da misyon şubeleri açmışlardır. Anadolu'da gösterdikleri faaliyetlerde İngiltere ve Amerika tarafından sürekli himaye edilmişlerdir.⁷

Daha önce de kısaca değinildiği üzere İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de nüfuz tabanı oluşturma ihtiyacı hissettiği dönemde, Anglikan Kilisesi misyonerleri faaliyetlerini bu bölgelere teksif etmişlerdir. Bu çerçevede o dönemde kurulan on kadar misyonerlik teşkilatı içerisinde Doğu Akdeniz'deki aktif faaliyetleri nedeniyle iki tanesi dikkat çekmektedir. Bunlar: The London Jews society (LJS), diğeri ise The Church Missionary Society (CMS)'dir. Anglikan Kilisesi, bölgedeki misyonerlik faaliyetlerinin ne yönde olabileceğinin belirlenebilmesi için öncelikle sahada teftiş yapmak üzere 1820'de Filistin'e LJS'ye bağlı olan İsveç asıllı Melchior Tschoudry adlı papaz gönderilir. Daha sonra, bu çalışmaları geliştirmek üzere Joseph Wolff adlı ikinci bir papaz daha gönderilir. Wolff, Akdeniz'e kıyaslı olan Osmanlı topraklarını yerinde görmek için Cebelitârik'tan başlamak üzere Malta, İskenderiye, Kahire, Yafa, Kudüs, Beyrut, Şam, Halep, Musul, Bağdat ve Basra'da incelemelerde bulunur. LJS misyonerlik teşkilatına verdiği raporda Wolff, Orta Doğu Yahudileri'nin bir arayış içerisinde olduğunu belirtir ve bunun üzerine Suriye ve Filistin'de teşkilatlar kurmak üzere harekete geçilir. 1823'te Lewis Way ve William Lewis adlı din adamları

Daha önce de kısaca değinildiği üzere İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de nüfuz tabanı oluşturma ihtiyacı hissettiği dönemde, Anglikan Kilisesi misyonerleri faaliyetlerini bu bölgelere teksif etmişlerdir.

6. Misyonerlerin Anadolu topraklarına yönelik misyonerlik faaliyetlerine dair bkz.: Remzi Kılıç, *Misyonerlik ve Türkiye'ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri*, Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR), sayı: 19, 2006, s. 327-341.

7. Numan Malkoç, *İstanbul'daki Protestan Kiliseler*, İstanbul 1999, s. 21-22.

1831'de Suriye ve Filistin'in Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın yönetimine girmesiyle birlikte misyonerler için yeni bir dönem başlar. Bölgenin sorumluluğunu üstlenen Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, bölgede Hıristiyanlar, Yahudiler, yabancı mukimler ve ziyaretçilere uygulanan kısıtlamaları kaldırır.

bölgeye gönderilir. William Lewis, Lübnan'da Protestanlar'la yaptığı toplantıda kendi mezheplerinin kullandığı Kitab-ı Mukaddes'in Arapçaya tercüme edilerek dağıtılması kararını alır. Ancak, bu karar Fransızlarla işbirliği içerisinde olan Maruniler'in tepkisini çeker. Bölgede huzursuzluk çıkaracağı için Lübnan Emiri'nin de girişimiyle Protestanların bölgeden uzaklaştırılması kararı alınır. 1824'te, Katoliklerin de girişimiyle Bâbüâlî, Avrupa'da neşredilen Kitab-ı Mukaddeslerin ülkeye girişini yasaklar. Aynı yıl, Papa da Katoliklerin Protestanların neşrettiği Kutsal Kitapları okumalarını yasaklar.⁸

1831'de Suriye ve Filistin'in Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın yönetimine girmesiyle birlikte misyonerler için yeni bir dönem başlar. Bölgenin sorumluluğunu üstlenen Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, bölgede Hıristiyanlar, Yahudiler, yabancı mukimler ve ziyaretçilere uygulanan kısıtlamaları kaldırır. Bu durum, İngiliz misyonerleri arasında büyük bir umudun doğmasına neden olur. Bu kararın hemen akabinde, 1833'te Kudüs'te bir İngiliz Kilisesi kurulması girişiminde bulunurlar. Bunu, Anglikan Misyonerlere diplomatik destek olması için İngiliz konsolosluğunun açılması talebi izler. Böylece, bölgede İngiliz konsolosluğunun açılmasına en önemli katkı İngiliz misyonerlerine aittir denebilir. Mehmet Ali Paşa, İngilizlerin bu isteklerini onaylar ve Kudüs'te Avrupalı ülkelere ait ilk konsolosluk olan İngiliz konsolosluğu açılır. Osmanlı yönetimine karşı uygulamakta olduğu bağımsızlık amacını taşıyan yayılmacı politikalarına Avrupa ülkelerinin desteğini ümit eden Mehmet Ali Paşa, bu isteğini gerçekleştirememiştir. Ancak başta İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerinin bölgedeki nüfuz artırıcı faaliyetlerinin artmasının önünü sonuna kadar açmıştır. Bu durum, LJS raporlarında şöyle ifade edilmektedir:

'Misyonerler, Mısır yönetimi altında tam bir özgürlük içerisinde faaliyetlerini yürütmektedirler, hatta bu özgürlük Malta ve Hindistan'daki İngiltere yönetimindekilerden daha fazladır.'

W. Lewis'in halefi John Nicolayson ise, durumu şöyle ifade etmektedir:

'İbrahim Paşa'nın liderliğindeki Mısır kuvvetleri Filistin'e ilk girdiklerinde Kudüs'e ancak yerleşebildim ve dolayısıyla Kudüs'te kalıcı Protestan misyonu ilk olarak 1833'te kurulabildi.'⁹

3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla birlikte, Müslüman tebaa ile gayr-i Müslim tebaanın kanun karşısında eşit oldukla-

8. Misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki azınlık cemaatlerine yönelik faaliyetlerine dair bkz.: Mustafa Erdem, 'Türkiye'de azınlıklara Yönelik Misyoner Faaliyetleri', Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, İstanbul 2004, s. 271-290.

9. O dönemde bölgedeki siyasi gelişmelerin seyrini izlemek için bkz.: Ş. Tufan Buzpınar, 'Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)', İslâm Araştırmaları Dergisi, sayı: 10, İstanbul 2003, s. 110-111.

rı kabul edilmiştir. Bu düzenleme, genelde misyonerlerin özellikle de Anglikan Kilisesi'ne mensup misyonerler tarafından kanunun sınırları zorlanacak şekilde kullanılmıştır. Nitekim, misyonerlerin bu şımarıklık ve münasebetsizlikleri İngiliz büyükelçisi tarafından da eleştirilecek ve din ve vicdan hürriyetinin genişletilmesi yönünde yapılan düzenlemenin kötüye kullanılması olarak yorumlanacaktır.¹⁰ Büyükelçiye göre, bu aşırılıkların ve suistimallerin devam ettirilmesi halinde kendilerinin de onları koruma şansları kalmayacaktır. Bu durum, İngiliz Büyükelçisi Hanri Bolver'in Lord Rosel'e yazdığı mektupta şöyle ifade edilmektedir:

'Zât-ı asilânelerinçe meçhul değildir ki Türkiye'de İncil serbestçe tevzi olunur ve hattâ tab'ına bile müsaade edilir; hattâ Türkler Protestan oluyorlar, hiçbir taraftan tazyik görmüyorlar. Bir veya iki seneden beri Türk Protestanlar kiliseye tahvil olunmuş bir İngiliz mektebinde her Pazar günü iki defa Türkçe lisanıyla ibadet ediyorlar. Hakikati söylemek lazım gelirse diyebilirim ki dîn-i Muhammedî erbabının Protestanlar hakkında gösterdiği müsâadat ve serbestiye hükümetlerinde bile tesadüf edilemez...'

Osmanlı'daki İngiliz sefirinin Lord Rosel'e yazdığı bu mektuptan rahatsız olan Anglikan misyonerler, Lord Rosel'e cevaben yazdıkları mektupta Osmanlı ülkesini kendileri için vicdan hürriyetini istedikleri gibi uygulayacakları bir yer olarak gördüklerini belirtirler:

'Bizi tedbirsizlikle itham ve gayret ve sadakatimizi su-i tefsir ediyorlar. Bu ithamâtı bütün vicdanımızla protesto ederiz. Mukaddes vicdan hürriyeti denilen şey ne oluyor? Vicdan hürriyeti İngilizlerin istediklerini yapmağa mecbur olduğu şüphesiz bulunan bir memlekette ihlal ediliyor. Sefirin ihtirazı, tereddütü manasızdır, Türkiye'de serbesti-i mezahip için tehlikelidir.'¹¹

Yukarıda da işaret edildiği üzere, Osmanlı'da I. Dünya Savaşı öncesinde İngiliz misyonerlerinin en çok dikkati çeken yönü, faaliyetlerini pervasızca yapıyor olmalarıdır.¹² Bu tür faaliyetlerden duyulan rahatsızlık, zaman zaman Osmanlı idarecileri tarafından İngiliz meslektaşlarına

Yukarıda da işaret edildiği üzere, Osmanlı'da I. Dünya Savaşı öncesinde İngiliz misyonerlerinin en çok dikkati çeken yönü, faaliyetlerini pervasızca yapıyor olmalarıdır.

10. İngiliz misyonerlerinin bu dönemdeki tavırlarına dair ayrıca bkz.: Resul Çatalbaş, *Anglikan (İngiliz) Kilisesi Misyonerliği ve Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkileri*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 25, Şanlıurfa 2011, s. 168-171.

11. Protestan Cemiyetinin 4 Ağustos 1869 tarihli muhtırası. Bkz.: Erol Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul 2012, s. 72-73.

12. Bu pervasızlık savaş sonrası bilhassa İstanbul'un işgal yıllarında artarak devam etmiştir. Bunun çarpıcı örneklerinden birini Bediüzzaman Said Nursi'nin üyesi olduğu Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'de yaşanan olay oluşturmaktadır. Bu olay devrin entelektüellerinin bu tür hadiseler karşısındaki yaklaşımını sergilemesi bakımından önemlidir. Bu hadiseyi Said Nursi şöyle aktarmaktadır: "Bir zaman İngiliz devleti, İstanbul Boğazının topraklarını tahrip ve İstanbul'u istilâ ettiği hengâmda, o devletin en büyük daire-i diniyesi olan Anglikan Kilisesinin Başpapazı tarafından Meşihat-ı İslâmiyeden dinî altı sual soruldu. Ben de o zaman Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyenin âzâsıydım. Bana dediler: "Bir cevap ver. Onlar, altı suallerine altı yüz kelimeyle cevap istiyorlar." Ben dedim: "Altı yüz kelimeyle değil, altı kelimeyle de değil, hattâ bir kelimeyle dahi değil, belki bir tükürükle cevap veriyorum. Çünkü, o devlet, işte görüyorsunuz, ayağını boğazımıza bastığı dakikada, onun papazı, mağrurâne üstümüzde sual sormasına karşı, yüzüne tükürmek lâzım geliyor. Tükürün o ehl-i zulmün o merhametsiz yüzüne!" demiştim." (Said Nursi, *Mektubat*, Yeni Asya Neşr, İst. 1996, s. 405, ayrıca bkz. *Hutvat-ı Sitt*, s. 96) Said Nursi'nin Anglikan Kilisesi'ne cevabı için bkz. Said Nursi, *Sözler*, s. 685)

*Bu sûretle müsbet
ve menfi çekiş-
meler arasında
tefrikaya düşen
ve uyuşturulan
bir memleketin
bir avuç Avrupalı
elinde koyun sür-
rüsü gibi güdül-
mesi veyahud bu
hâle getirilmesi
güç olmaz.*

veya sefirlerine bildirilmiş ise de, Anglikan misyonerleri bu ihtarlara hiç önem vermemişlerdir. Zira, Osmanlı hem maddi hem de askeri olarak İngilizlere bağımlı hale gelmiştir. Askeri ve ekonomik olarak Avrupa ülkelerine bağımlı hale getirilen Osmanlı, gözünün önünde işlenen hukuksuzluklara karşı çıkacak gücü kendinde bulamamıştır. Bu durumu en güzel ifade eden olay, Osmanlı devlet adamı Âli Paşa ile Lord Stratford arasında geçen konuşmadır. Lord Stratford, Âli Paşa'ya şöyle der:

‘Dinlerden, şundan bundan bana bahsetmeyiniz. Bunların hepsi münasebetsiz şeylerdir. Bir memleket ki başkalarının muâvenetine muhtaç bulunuyor; bu memleket için başkaları kan dökerse Hıristiyanlık nâmına istediğim şeyleri kendisinden istihşâle hak kazanılmış olur.’¹³

Kudüs’ün ikinci Anglikan piskoposu olan Samuel Gobat, 1856’da Islahat Fermanı’nın ilan edilmesinden hemen önce fermanın içeriğinden haberdar olduğu için, Müslümanların çoğunlukta olduğu Nablus’a gider ve onların kullandığı mabede çan taktırıp çalmaya başlar. Birkaç gün sonra ise, aynı yere İngiliz ve Fransız bayrakları çekilir. Ardından, bir İngiliz papazı silahlı bir vaziyette at üzerinde dolaşınca kasaba ayaklanır ve çıkan olaylar güçlkle yatıştırılır.¹⁴

Birinci Dünya Savaşı’nda İngiliz misyonerlerinin Osmanlı topraklarında nasıl faaliyetlere giriştiklerine dair General Kazım Karabekir’in yazdıkları çok önemlidir:

‘Misyonerler müstemlekelerde ve müstemleke olmaya elverişli olan geri memleketlerde Reislerin, Arabistan İmamlarının, Sultanların harîmine kadar girmişlerdir. Kendileri bu başları herhangi bir yola sürüklerken halk arasına karışan muavinleri de halkı aksi cihete çekip götürür. Bu sûretle müsbet ve menfi çekişmeler arasında tefrikaya düşen ve uyuşturulan bir memleketin bir avuç Avrupalı elinde koyun sürüsü gibi güdülmesi veyahud bu hâle getirilmesi güç olmaz. Vakit vakit Hindistan’da İslâm ve Mecusî boğuşmalarında, Fas Sultanlarının birbirine düşerek yıllarca iç kavgalarından sonra Fas’ın parçalanıp müstemleke oluşunda, Yemen imamlarının ve hattâ gûya Hıristiyanların ayak basması bile memnu olan Mekke’deki şeriflerin isyanlarında hep kendilerine hulûl yolunu bulan ve müşâvir-i hâslık rolünü yapan misyonerlerin himmeti eksik değildir.

Bu makuleden adamlar içinde Osmanlı Devleti’nin hariciyesinde, Bâb-ı Âli’nin diğer dairelerinde tercümanlık vesaire gibi mühim ve devlet esrarı ile alâkalı vazifelere geçmek yolunu bulanlar bile vardı. Sadâret mevkiine kadar yükselen birçok mühtediler arasında bu türlü karışık işler deruhde edenlerin bulunmadığını kestirebilir miyiz?

13. Erol Güngör, *Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul 2012, s. 73.

14. Ş. Tufan Buzpınar, *‘Suriye ve Filistin’de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)*, İslâm Araştırmaları Dergisi, sayı: 10, İstanbul 2003, s. 114.

İslâm âleminde son asırlar içinde dinî mesleklere aid teşkilât pek ziyade bozulmuş, dinî neşriyat da öteden beri gayr-i İslâmî fikirlerin karışmasına müsaid olacak bir kayıdsızlık içinde kalmış olduğundan misyonerlik bu zaafardan istifade etmenin yolunu buluyordu ve İslâm âlemini kendi içinden kendine maledilmiş birtakım düşünce ve duygularla sarsıyordu. Daha acısı, misyonerlik teşkilatından habersiz olan memleketin öz çocukları içinde bile gaffetle misyonerliğin tefrikacılık ve uyuşturuculuk emellerine uygun bir yol tutanların koyu bir taassup yüzünden teceddüd hareketlerine engel olan veya bu hareketleri geciktirenlerin çıkmış olmasıdır. Bu gibiler kürsülerde vaazlarıyla, kitaplarıyla yanlış düşüncelerini telkin ederken misyoner teşkilatının halk arasında dolaşan muavinleri de o telkinlerin saf insanları heyecanlandırmasına çalışıyorlardı.¹⁵

III. İngiliz Misyonerlerinin Osmanlı'daki Faaliyetleri

İngiliz Kraliyetine bağlı olarak faaliyet gösteren Anglikan Kilisesi'nin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri çok çeşitli olmakla birlikte, özellikle iki konu öne çıkmaktadır. Bunlardan biri, bu topraklarda misyoner olarak kullanmak üzere yerlilerden Müslüman, Ortodoks veya Yahudi cemaatine mensup gençleri kendi kiliselerine kazandırma faaliyetleri. Diğeri ise, aynı hedef kitleye yönelik eğitim kurumları, kilise ve sağlık merkezleri açma faaliyetleridir.¹⁶

a. Hıristiyan Genç Erkekler Birliği (YMCA)

Avrupa'da özellikle pozitivizm ve buna bağlı olarak gelişen ateizm gibi akımlar, özellikle Hıristiyan İngiliz gençlerde dine, dini emirlere ve inançlarına karşı şüphe içine düşmelerine ve bunlardan uzaklaşmalarına neden olmuştur. Hıristiyan kiliseleri bu duruma engel olmak için bazı tedbirler almaya yönelmişlerdir. Bu konuda, özellikle Anglikan Kilisesi, gençlerdeki dini motivasyonu artıracak bazı faaliyetler içine girer. Bu maksatla doğrudan Anglikan gençleri hedef alan ve büyük bütçelere sahip olan kurumlar ihdas eder. Bu kurumlar içerisinde en önemlisi Hıristiyan Genç Erkekler Birliği (Young Men Christian Association veya Y.M.C.A.) adlı kuruluştur.

Bu kuruluş, Erol Güngör'ün de ironiyle belirttiği üzere, maddî imkanlarla geliştiğinde diğer dinlere mensup gençleri de kurtarmayı kendine vazife edinir ve Osmanlı'yı da içine alacak şekilde teşkilatlanmasını genişletir ve buralarda şubeler açar. Anglikan Kilisesi'nin bu teşkilatı, özellikle gençlerin o günkü temayüllerinden de istifade ederek, o yönde

Avrupa'da özellikle pozitivizm ve buna bağlı olarak gelişen ateizm gibi akımlar, özellikle Hıristiyan İngiliz gençlerde dine, dini emirlere ve inançlarına karşı şüphe içine düşmelerine ve bunlardan uzaklaşmalarına neden olmuştur.

15 Erol Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul 2012, s. 80-81.

16 Misyonerlerin Osmanlı topraklarında kullandıkları metodlara dair bkz.: Ayten Sezer, 'Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri', Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, s. 171-177.

Bu konuda özellikle gençlerin spora; futbol, voleybol, basketbol ve atletizme olan düşkünlükleri Anglikan Kilisesi'nin dikkatini çekmiş, böylece gençleri kiliseye çekebilmek için kiliselerde spor teşkilatları kurmuşlardır.

çalışmalar yapar. Bu konuda özellikle gençlerin spora; futbol, voleybol, basketbol ve atletizme olan düşkünlükleri Anglikan Kilisesi'nin dikkatini çekmiş, böylece gençleri kiliseye çekebilmek için kiliselerde spor teşkilatları kurmuşlardır.

Anglikan Hıristiyan Genç Erkekler Birliği, Osmanlı'da ilk kez 1330 yılında Beyoğlu'nda Beyoğlu mutasarrıflığına verilen bir ilmühaber ile resmen fakat kanunsuz bir şekilde kurulur. Cumhuriyet döneminde faaliyetlerine Sultanahmet'te Alemdar caddesinde devam etmiştir. Birliğin Batı'daki nizamnamesi ile Osmanlı'daki nizamnamesinde yer alan kuruluş amacı kısmı oldukça fikir vericidir. Batı'daki nizamnamede 'gençler arasında İsa'nın saltanatını tevsî etmek' diye yazarken, Osmanlı'daki nizamnamede 'lisan, ticaret, muhtelif dersler, konferans, kütüphane, pansiyon, lokanta, jimnastik, tenis, kamp, temsil, oyun, gezmeler' şeklinde yer alır.¹⁷

Bu kuruluş, kadınlar için kurulan Hıristiyan Genç Kadınlar Birliği (YWCA) ile birlikte, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, savaşın getirdiği sefaletle maruz kalan Müslümanlar arasındaki faaliyetleriyle bilinmektedir. Yaptıkları para yardımlarıyla birçok mazlum ve cahil Müslüman'ın Hıristiyanlaşmasına neden olmuşlardır. Bu konuda özellikle Adana'da ve Maraş'ta yapılan faaliyetler öne çıkmaktadır. Bu çerçevede Maraş'ta tespit edilebilen tanassur faaliyetlerinde 15 kadar erkek-kadın Müslüman'ın, birçok kimsesiz, fakir Türk çocuklarının tanassur ettikleri, yine bu çocukların ücretsiz himayeleri altına aldıkları belirtilmektedir. Aynı zamanda, Ortadoğu'daki siyasî olaylara da karışan Anglikan Kilisesi'nin bu kolu, İngiliz vatandaşı Yahudilerin isteği üzerine Arap-Yahudi anlaşmazlıklarında İngiliz Kilisesi'nin temsilcisi olarak görev almıştır.¹⁸

b. İngiliz Misyonerlerinin Yetiştirilmesi

İngilizlerin casus yetiştirme ve kendi emelleri doğrultusunda bu casusları kullanma konusundaki tecrübeleri oldukça meşhurdur. İşgal edilen ülkenin fakir ve kimsesiz çocukları arasından belli zamanlarda itina ile seçilen müstakbel casuslar, yetiştirilmek üzere İngiltere'ye götürülür. Burada yetiştirilen casuslar, İngilizlerin çıkarları için başta kendi ülkeleri olmak üzere kendi vatandaşları arasında casusluk yapmak üzere sahaya gönderilir. Bu konuda, özellikle I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı'da İngiliz casusu olarak görev yapan Hint asıllı Mustafa Sagir ilginç bir örnektir. Mustafa Sagir'in Anadolu'da Millî Mücadele'nin akamete uğraması için yaptığı faaliyetler sonucunda İngiliz casusu olduğu anlaşılmıştır.¹⁹

17. Anglikan Kilisesi'nin faaliyetlerine dair ayrıca bkz.: Resul Çatalbaş, *Anglikan (İngiliz) Kilisesi Misyonerliği ve Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkileri*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 25, Şanlıurfa 2011, s. 163-176.; Erol Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul 2012, s. 58.

18. Erol Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul 2012, s. 60.

19. Mustafa Sagir ve onun İngiliz casusu olarak yetiştirilmesi ve I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine dair bkz.: Salih Kış, *İşgal İle İstiklal Arasında Anadolu'da Bir İngiliz Casusu: Mustafa Sagir*, Tarihîn Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Konya 2009, sayı: 1, s.195-210.

Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetleri yürüten Anglikan Kilisesi, Müslümanlar arasında görev yapacak misyonerleri çocuk yaştan itibaren çok titiz bir eğitimden geçirerek görevlendirdiği bu teşkilatlar da yetişenlerin kendi itiraflarından öğrenilmektedir. Buna göre, İngiliz misyoner cemiyeti her sene ortaokul talebeleri arasından zeki olan talebeleri seçer ve kabiliyetlerine göre yetiştirilmeleri için çeşitli memleketlere gönderir. Bu konuda özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde İngiliz misyoneri Hempher'e nispet edilen risalede çok çarpıcı bilgiler yer almaktadır.²⁰ Bu öğrenciler gittikleri ülkedeki İngiliz büyükelçiliklerine teslim edilir. Onlar, burada özel bir talimata göre büyütülür, okutulur, eğitim görürler ve yetiştirilirler. İngiliz misyonerinin itirafına göre, 10 yaşında iken Sefaret kavasası olan ve Cihangir'de oturan Ali Ağa'ya teslim edilir. Sefaret, Ali Ağa'ya çocuğun kendisinin oğlu olduğunu, adının İbrahim olduğunu, mahalle mektebinde okutulmak, Türk âdetlerine uygun olarak terbiyeli yetiştirilmesi karşılığında kendisine her ay 10 lira verileceğini vaad eder. Evde, okulda ve mahallede herkes Türkçe konuştuğu için kısa bir zaman sonra bu dili çözen Hempher, zamanla okulda başarılı bir talebe olur. Mahalle mektebini bitirip medreseden icazet alır almaz Dikran Efendi adlı bir Ermeni'den Fransızca ders alır ve nihayet Bâb-ı Âli terceme kalemi baş halifelğine kadar yükselir. Osmanlı Saray ve devlet bürokrasisinde herkesin 'Müslüman' ve 'İbrahim' olarak tanıdığı Hempher, 36 yaşına geldiğinde İngiliz hükümetinin memleketine geri dönmesine dair çağrısı gelir gelmez sarık ve cübbesini çıkarır, başına bir melon şapka geçirir ve İstanbul'dan ayrılır.²¹

c. Anglikan Okulları, Kiliseler ve Hastaneler

1831'de Mehmet Ali Paşa'nın Filistin ve Suriye topraklarının yönetimini elde etmesiyle beraber faaliyetlerine daha etkin bir şekilde devam eden Anglikan Kilisesi misyonerleri, yukarıda da işaret edildiği üzere öncelikle 1833'te Kudüs'te bir İngiliz Kilisesi kurulması girişiminde bulunurlar. Daha sonra, yeni istekler peş peşe sıralanır ve hepsi de tahakkuk ettirilir. Buna göre; 1841'de Kudüs Protestan Piskoposluğu kurulması başarısı gösterilir. 1848'de Protestan mezarlığı yeri tahsis edilir. 1849'da ise, İngiliz misyonerleri faaliyetlerini adeta taçlandırmak istercesine katedrallerini inşa ederler. İlk piskopos olarak Yahudi kökenli bir Anglikan mühtedisi olan ve Yahudi cemaati üzerinde misyonerlik faaliyetleri üzerinde duran Michael Solomon Alexander tayin edilir. 1849'da ise, ilk piskoposun ölümü üzerine misyon faaliyetlerini Ortodokslar üzerine yoğunlaştıracak olan Samuel Gobat getirilir.²²

20. Söz konu eserinin her ne kadar Hempher'e ait olmadığı ve Osmanlı bir müellif tarafından kaleme aldığı söylenilse de, Avrupa'lı misyonerlerin çalışma usullerine dair farklı eserlerde verilen bilgiler dikkate alındığında bu eserdeki bilgileri teyid ettiği söylenebilir. Kitabın Türkçe tercümesi ve neşri için bkz.: *İngiliz Cäsusunun İtirafı ve İngilizlerin İslâm Düşmanlığı*, çev. ve yayına hazırlayan: M. Siddık Gümüş, İstanbul 2013.

21. Erol Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul 2012, s. 65-67.

22. Ş. Tufan Buzpinar, *Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)*, İslâm Araştırmaları Dergisi, sayı: 10, İstanbul 2003, s. 113.

Osmanlı Saray ve devlet bürokrasisinde herkesin 'Müslüman' ve 'İbrahim' olarak tanıdığı Hempher, 36 yaşına geldiğinde İngiliz hükümetinin memleketine geri dönmesine dair çağrısı gelir gelmez sarık ve cübbesini çıkarır, başına bir melon şapka geçirir ve İstanbul'dan ayrılır.

1831'de Suriye
ve Filistin
bölgelerinin Mısır
Valisi Mehmet
Ali Paşa'nın
yönetimine
girmesiyle
birlikte özellikle
Anglikan Kilisesi
misyonerleri için
yeni bir dönem
başlar.

İngilizler'in misyonerlik teşkilatlarına bağlı bölgede birçok okul, kilise ve hastane açılmıştır. Raporlar incelendiğinde, 1897 yılı itibariyle Beyrut Vilayeti ve Lübnan Mutasarrıflığı'nda faaliyet gösteren İngiliz misyoner teşkilatlarına ait 67 misyoner, 88 okul, 8 kilise, 11 sağlık birimi faaliyet göstermekte idi. Okullardaki yıllık öğrenci sayısı 2209'u erkek ve 3211'i kız olmak üzere 5420'dir. Sağlık kuruluşlarında tedavi edilen hasta sayısı yıllık 42.428'dir. Suriye Vilayeti'nde ise; misyoner kuruluşlarına bağlı 16 misyoner yönetici, 19 okul, 1 kilise, 4 sağlık birimi, 565'i erkek ve 1520'si kız olmak üzere 2085 öğrenci. Sağlık merkezlerinde tedavi edilenlerin sayısı ise 16.877'dir. 1899'da ise okul sayısı 24'e çıkmıştır.²³

Kudüs Mutasarrıflığı sınırlarındaki misyonerlik faaliyetlerinde İngiliz misyonerleri; 61 yönetici, 35 okul, 7 kilise ve 7 sağlık birimi ile faaliyet yapmakta idiler. Toplamda 1428 öğrenciye eğitim verilmektedir. Tedavi gören hasta sayısı ise yıllık 14.000 civarındadır. II. Abdülhamid döneminin sonuna doğru bölgede yapılan nüfus sayımı dikkate alındığında, Kudüs Mutasarrıflığı'nda 520, Suriye Vilayeti'nde 956 ve Beyrut Vilayeti'nde 2128 Protestan olduğu kaydedilmektedir. İngiliz kiliseleri, okuttukları öğrenciler karşılığında 1900 tarihinde ithalatlarında gümrük muafiyeti talep etmişlerdir. II. Abdülhamid döneminde misyoner faaliyetlerine engel olabilmek için izinsiz olarak açılmış olan birçok okul ve sağlık merkezinin kapatılması sağlanmıştır. Bu tedbirlerin uygulanmasında özellikle Kudüs Mutasarrıfı Rauf Paşa'nın ve kendisine bağlı kaymakamların büyük katkısı olmuştur.²⁴

Sonuç

1798'de Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesiyle birlikte, İngiliz Krallığı kendi sömürge yollarının kapanabileceği ve Avrupa ticaretindeki üstünlüğünü kaybedeceği endişesiyle Osmanlı topraklarının özellikle ticaret limanlarını barındıran Doğu Akdeniz'deki liman kentlerindeki nüfuzunu artırma politikasına girişir. Bu durum öncelikle Osmanlılar'la yapılan diplomatik anlaşmalarla başlatılırsa da, yerel halkın desteği olmadan sürdürülebilir olmayacağı anlaşılacaktır. Bu durumda, Kraliyete bağlı olan ve İngiliz siyasî çıkarlarına hizmet eden Anglikan Kilisesi'nin misyonerlik faaliyetleri devreye sokulur. Başlangıçta bu faaliyetler Osmanlı devletinin müdahaleleriyle akamete uğrar.

Ancak, 1831'de Suriye ve Filistin bölgelerinin Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın yönetimine girmesiyle birlikte özellikle Anglikan Kilisesi misyonerleri için yeni bir dönem başlar. Bu tarihten sonra bir de İslahat

23. Osmanlı devletindeki İngiliz okullarına dair geniş bilgi için bkz.: Mustafa Erdem, *Türkiye'de azınlıklara Yönelik Misyoner Faaliyetleri*, *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, İstanbul 2004, s. 271-290.

24. Anglikan Kilisesi'nin Osmanlı'daki eğitim faaliyetleri için bkz.: Ayten Sezer, *'Osmanlı'dan Cumhuriyet'e; Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri'*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, s. 169-183; Ş. Tufan Buzpınar, *'Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsurlar: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)'*, İslâm Araştırmaları Dergisi, sayı: 10, İstanbul 2003, s. 116-119.

Fermanı kararlarının yayınlanması ile birlikte Anglikan Kilisesi'ne mensup misyonerlerin faaliyetleri pervasızca devam eder. Her ne kadar yerel Maruni, Ortodoks ve Yahudi cemaatleri bu faaliyetlerden rahatsız olsalar da, Anglikan Kilisesi başta Kudüs'te bir Piskoposluk makamı, Protestan mezarlığı yer tahsisi ve bir katedral inşa etme haklarını elde ederek bölgeye yerleşir. Anglikan Kilisesi, Osmanlı topraklarında giriştiği çok yönlü faaliyetleri ile bölgede birçok kişiyi kendi mezhebine kazandırmış olsa da, bu faaliyetlerin asıl önemli sonucu, İngilizler'in başta I. Dünya Savaşı olmak üzere daha sonraki yıllarda bu bölgenin kaderini belirleyen en önemli aktörlerin başında gelecek bir nüfuza sahip olmasıdır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra söz konusu bu aynı bölgeler İngiltere'nin manda yönetimine terk edilecektir. Günümüzde bir türlü halledilemeyen Filistin – İsrail sorununun ortaya çıkmasının ve devam ettirilmesinin arkasında hep İngilizler'in o dönemden itibaren başta misyonerler vasıtasıyla yaptıkları faaliyetler sonucunda söz ve nüfuz sahibi olmalarının etkisi vardır.

Sonuç olarak, Doğu Akdeniz'deki Osmanlı topraklarında bugün dahi devam eden olayların anlaşılması, İngilizler'in 19. Yy.'da bu bölgedeki faaliyetleri ve bu faaliyetler içerisinde Anglikan Kilisesi'nin misyonerlik faaliyetleri bilinmeden anlaşılabilir.

Abstract

In this study, the missionary organization of the Anglican church - the official church of the British Empire - is discussed. Thereafter, the development of Anglican Church within the Ottoman territory is elaborated. In the third part, Anglican church activity in the Ottoman Empire is mentioned. In the conclusion part, there is a general evaluation.

Keywords: Anglican church, Ottoman Empire, English missionaries, Ottoman, Christianity

Günümüzde bir türlü halledilemeyen Filistin – İsrail sorununun ortaya çıkmasının ve devam ettirilmesinin arkasında hep İngilizler'in o dönemden itibaren başta misyonerler vasıtasıyla yaptıkları faaliyetler sonucunda söz ve nüfuz sahibi olmalarının etkisi vardır.